

СОЮЗ ЗЕМЕЛЬНИХ ВЛАСНИКІВ І ПАРТІЯ НАРОДНОЇ СВОБОДИ В УРЯДІ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО

Г. КОНОВАЛЕНКО

Київський національний лінгвістичний університет

Анотація

У статті розглянуто основні напрямки діяльності політичних партій та організацій консервативного і ліберального спрямування в Україні в квітні-грудні 1918 р. Аналізується їх вплив на державотворчі процеси доби гетьманату Павла Скоропадського.

Ключові слова: державницька ідея, Гетьманат, Українська Держава, Всеукраїнський союз земельних власників, Протофіс, Партія народної свободи, Українська демократично-хліборобська партія, Український національний союз, лібералізм.

Аннотация

В статье рассмотрены основные направления деятельности политических партий и организаций консервативного и либерального направления в Украине в апреле-декабре 1918 г. Анализируется их влияние на процессы образования государства в период гетманата Павла Скоропадского.

Ключевые слова: государственная идея, Гетманат, Украинская Держава, Всеукраинский союз земельных собственников, Протофис, Партия народной свободы, Украинская демократическо-хлеборобская партия, Украинский национальный союз, либерализм.

Summary

The article deals with the main activity directions of political parties and unions of conservative and liberal orientation in Ukraine from April to December of 1918. Their influence on state-building processes of the time of Pavlo Skoropadsky's hetmanat is analysed.

Key words: the idea of the state, Hetmanat, the Ukrainian State, the All-Ukrainian Union of Land-Owners, PROTOFIS, the Narodna Svoboda Party, the Ukrainian Democratic-Crop-Farming Party, the Ukrainian National Union, liberalism.

Українським національно-визвольним змаганням 1917–1921 рр. присвячена чимала кількість наукових праць, однак недослідженими залишаються питання діяльності партій консервативно-ліберального спрямування і, зокрема, їх вплив на процеси державотворення часів Гетьманату Павла Скоропадського.

Квітневий переворот 1918 р. і прихід до влади П.Скоропадського ознаменували початок нового етапу визвольної боротьби в Україні. Повна безпорадність Центральної Ради, захоплення її лідерів соціалістичними гаслами, гострі суперечності, що охопили тогочасне суспільство, – все це викликало незадоволення різних верств населення. Виразниками опозиційних настроїв «правого» соціуму стали Українська народна громада, Союз земельних власників, Українська демократично-хліборобська партія, організації Партії народної свободи (кадети) в Україні, які фактично стали опорою політичного режиму Павла Скоропадського.

Проголошення Гетьманату стало початком державної практики українського консерватизму. Отримавши владу, П.Скоропадський поставив завдання всупереч позиціям традиційних українських партій провести в життя програму перетворень, позбавлену демагогії і популізму, спрямовану на забезпечення суспільно-економічного ладу на основі приватної власності як фундаменту культури і цивілізації¹. Звичайно, це викликало активну протидію з боку більшості українських політичних партій, що мінімізувало можливість конструктивної співпраці останніх з гетьманом.

Прихід до влади П.Скоропадського обумовив подальше розмежування політикуму в Україні. Найбільш впливовими виявились партії та організації, які допомогли гетьманові прийти до влади і надалі підтримували його. Іншу групу склали партії, які після подій 29 квітня 1918 р. перейшли в легальну опозицію до гетьманського уряду, а згодом розпочали політичну боротьбу проти гетьманського режиму.

Важливу роль в організації державного перевороту та проголошенні Української Держави відіграв Союз земельних власників – загальноросійська політична організація, яка після перемоги Лютневої революції активізувала свою діяльність на теренах України. Виникла вона під час першої російської революції 1905 р. і складалася переважно з великих землевласників, однак була нечисленною і через п'ять років припинила своє існування.

Наприкінці 1916 р. Союз поновив свою діяльність. Його засновниками стали великі землевласники М.Л.Оболенський, Н.Б.Щербатов, В.П.Орлов-Денісов, О.В.Кривошеїн та ін. У статуті Союзу підкреслювалося, що основною метою організації є об'єднання земельних власників для захисту інтересів землеволодіння і сільського господарства.

У травні 1917 р. у Москві відбувся установчий з'їзд Союзу, який ухвалив новий статут, що визначив його основні завдання і головну мету – захист приватної власності на землю. Союз розгорнув активну діяльність в Україні. В пресі з'явилися заклики до об'єднання всіх землевласників, по селах їздили агітатори, розповсюджувалися листівки. З метою поширення своєї програми і залучення заможного селянства до своїх лав на місцях проводилися повітові, губернські й обласні з'їзди².

Осередки Союзу існували у всіх губерніях України. Процес соціалізації землі підштовхнув до об'єднання свідоме селянство, при цьому Союз включав середніх і заможних селян різних національностей, натомість кількість поміщиків суттєво зменшилася. За партійною приналежністю це були переважно російські кадети та октябристи, хоча частина з них мала і більш праві погляди. До Скоропадського їх притягувала станова солідарність і сподівання, що під його проводом Українська Держава виконає головне завдання – боротьбу з більшовизмом російським та соціалізмом українським³.

У травні 1917 р. у Полтаві відбувся Полтавський губернський з'їзд «Союза хлеборобов-собственников». Ініціатором його скликання був поміщик Костянтиноградського повіту Михайло Коваленко, громадський і політичний діяч. До революції він був депутатом Державної Думи, губернським гласним і «серед українського громадянства здобув популярність тим, що на одному з губернських земських зібрань виступив в оборону української мови в народних школах на Україні, що на той час було не абиякою сміливістю»⁴. Головував на з'їзді М.Коваленко, секретарем був Старицький-молодший, також костянтиноградський поміщик. Домінуючою партією на з'їзді були кадети, зацікавлені в співпраці з «хліборобами», оскільки останні поставляли кадетам «голосуючий матеріал – масу селянства»⁵.

Дебати точилися навколо земельної справи і пов'язаних з нею питань. У приватній розмові з В.Андрієвським М.Коваленко виклав своє бачення її вирішення: «Земельна наша програма проста. Ми не хочемо, щоб нас грабували, щоб відбирали землю, нашу власність, ...що працюю, як коли дуже тяжкою, нажили наші батьки та ми самі. З того не виходить, що ми не хочемо поступитися землі для українського селянина, який її потребує, але хай нам за нашу землю заплатять. Хай держава викупить у нас до певної міри землю і продасть її селянам. Ми також люди, маємо людські звичаї і почування! Маємо старих батьків і малих дітей, – їх годувати мусимо... Хай держава викупить землю, заплатить нам тепер мінімальну частину готівкою, а решту «довгосрочними обов'язательствами», ми на все погодимось... При тім великі зразкові господарства з цукроварнями, сільськогосподарськими заводами мусять лишитися хоть на деякий час за власниками, бо в іншим разі потерпить державне господарство. Так само не поступимося ми в тім пункті, що право власності мусить бути збережено й забезпечено.

Навіть самі розмови про скасування власності вже чинять шкоду державі, коли б же спробували насправду скасувати право власності на землю – держава як така в той самий момент перестала б існувати. Право власності мусить бути забезпечене для малоземельного хлібороба ще в більшій мірі, ніж для великоземельного. Зрештою, коли Ви знаєте селянина-Українця, Ви самі можете сказати, чи він згодиться на соціалізацію?»⁶.

На з'їзді обговорювалася також політична платформа Союзу. З огляду на це до економічних пунктів додали кілька політичних, зокрема про рівність прав для всіх громадян у Росії. Питання державного устрою фактично опускалося, водночас уряд зазнав критики за нехтування інтересами найчисленнішого в Росії «хліборобського класу»⁷.

Навесні 1917 р., за свідченням В. Андрієвського, М. Коваленко намагався домовитись з Центральною Радою щодо співпраці, однак її лідери знехтували цією пропозицією. «В Центральну Раду, – констатує В. Андрієвський, – було допущено заступників «національних меншостей» з різних соціалістичних партій і навіть з московських кадетів. Тільки опозиції українського несоціалістичного громадянства українська Центральна Рада не могла стерпіти і допустити»⁸.

Через місяць з'їзд «Союза хлеборобов-собственников» зібрався вдруге. Знову розглядалося питання ставлення до Тимчасового уряду, говорилося про майбутні вибори до Установчих зборів, кадети трактувалися як союзники, з якими «хлібороби» мають об'єднатися на виборах. Таким чином, «Союз хлеборобов-собственников» став у відкриту опозицію до Центральної Ради. Місцеві з'їзди виступали проти запровадження положень про скасування приватної власності на землю. Союз наполягав, щоб Центральна Рада видала декрет, який забороняв би будь-які примусові захоплення землі, а втручання в господарське життя власника тягнули б за собою громадянську та карну відповідальність»⁹.

Восени 1917 р. почався організований рух землевласників, у тому числі і селянства, проти соціалізації. Одним з проявів цього руху стала організація Вільного Козацтва на Київщині, Полтавщині, Катеринославщині, Поділлі й Чернігівщині. Ця організація не зустріла співчуття з боку Центральної Ради, оскільки під прапором Вільного Козацтва гуртувалися національно свідомі елементи українського села, водночас ворожі ідеям соціалізації землі. Після приходу німців в Україну посилювався рух серед українського селянства на захист права приватної власності на землю. Логічним завершенням цього руху стало проведення першого хліборобського з'їзду в Лубнах 25 березня 1918 р., який організувала Українська демократично-хліборобська партія. На нього зібралось понад 2000 селян-хліборобів з шести північних повітів Полтавщини. З'їзд прийняв ряд резолюцій, які засудили політику Центральної Ради і вимагали визнання принципу приватної власності.

26 березня 1918 р. до Києва прибула делегація з 200 селян-хліборобів під проводом відомого українського діяча Сергія Шемета, яка мала передати постанови з'їзду Центральній Раді. Після невдалих переговорів делегація постановила скликати на 28 квітня у Києві Всеукраїнський з'їзд делегатів від усіх хліборобських організацій, увійшовши в порозуміння з Союзом земельних власників¹⁰.

Потрібно відмітити, що лідери Всеросійського союзу земельних власників в Україні почувалися досить упевнено. Найактивнішими його діячами були на той час князь О. Голіцин, В. П. та М. В. Кочубеї, графи М. Мусін-Пушкін, Д. Гейден та ін. Серед них було чимало діячів, які з розумінням ставились до українського державотворення. Члени Союзу увійшли в порозуміння з представниками створеної Скоропадським Української народної громади, регулярно відвідували її засідання і в подальшому взяли безпосередню участь у державному перевороті в квітні 1918 р.

Щодо Української народної громади, то соціальною базою організації стали великі і середні землевласники, заможні селяни, військові, козаки та частина поміркованої української

інтелігенції. Як згадує сам Скоропадський, він задумував створити партію, яка мала досягнути компромісу з правими і з ліворадикальними політиками. Розробивши програму Української народної громади, він представив її в Союзі землевласників¹¹. В основу своєї діяльності партія поклала демократизацію державного ладу, українізацію русифікованих культурних верств українського громадянства. У її провідників склався твердий погляд, що тільки сильна одноосібна влада може вивести країну з безладдя й анархії. Найкращою формою для такої влади була давня історична форма гетьманства, а найбільш відповідним кандидатом виявився сам П.П.Скоропадський. До Української народної громади ввійшов цілий ряд старшин, співробітників гетьмана по 1-му Українському Корпусу й по Вільному Козацтву. М.М.Устимович, В.В.Кочубей, М.М.Воронович, В.Ю.Любинський та інші члени Союзу землевласників брали активну участь в її засіданнях¹².

У контакті з «Громадою» перебувала і партія «Українських Хліборобів-Демократів», до якої належали брати В. і С.Шемети, М.Міхновський, В.Липинський. Незважаючи на різницю у поглядах, усіх об'єднала спільна ідея української державності і намагання реалізувати принципи, покладені в основу діяльності партії¹³.

Як пригадує П.Скоропадський, «Союз Земельних Власників був спочатку в захваті від хліборобів-демократів, передбачалося навіть з ними об'єднатися», але непоступливість керівників Союзу як в аграрному, так і в національному питаннях «не схилило упертих полтавців йти до них на з'єднання». Саме тоді багато впливових осіб Союзу стали вороже ставитися до «хліборобів-демократів», звинувачуючи їх у крайньому соціалізмі. П.Скоропадський вважав це помилкою з боку земельних власників, а партію «хліборобів-демократів» надзвичайно корисною. Він сам був прихильником запровадження дрібних господарств на Україні і неодноразово говорив, що його кінцевим ідеалом було «бачити Україну, вкриту дрібними, високопродуктивними, власними господарствами», вбачаючи в цьому ідеал, до якого потрібно було дійти «законними державними заходами»¹⁴.

29 квітня 1918 р. у Києві відбувся хліборобський з'їзд, який проголосив Павла Скоропадського Гетьманом. На нього прибули представники від Київської, Полтавської, Чернігівської, Подільської, Волинської, Херсонської, Катеринославської й Харківської губерній. Учасників з'їзду (разом з делегатами) було близько 8000. З'їзд відкрив об 11 годині ранку голова ініціативної групи, селянин Кременчуцького повіту на Полтавщині Микола Коваленко. На його пропозицію головою зборів було обрано представника від Київщини Михайла Вороновича, діяча Союзу земельних власників. З'їзд пройшов під знаком реанімації приватної власності на землю, що було лейтмотивом усіх виступів.

Один з лідерів Союзу земельних власників І.Дусан заявив, що на з'їзді зібралися селяни, щоб заявити волю мільйонів, які їх вислали. Представник херсонського земського кооперативного Банку Л.Райхерт рішуче висловився проти соціалістичних експериментів. «Соціалісти довели край до зубожіння, – заявив він, – для них не повинно бути більше місця ні в уряді, ні в адміністрації. Потрібна реформа, але на розумній основі, зі збереженням принципу приватної власності»¹⁵.

На з'їзді одногослосно була прийнята і «доложена дійсному Господарю Землі Української Ясновельможному Панові Гетьманові»¹⁶ резолюція, вироблена спеціальною комісією, в якій містилися вимоги щодо відновлення права приватної власності на землю та необхідності проведення земельної реформи¹⁷. Цього ж дня оголосили два документи – «Грамоту до всього українського народу» і «Закони про тимчасовий державний устрій», які підписали Гетьман П.Скоропадський та Отаман Ради Міністрів М.Устимович¹⁸.

У перші дні гетьманства Скоропадського відвідували представники різноманітних партій і союзів¹⁹. Так, 1 травня 1918 р. представницька делегація хліборобів на чолі з Д.Голіциним і В.Кочубеєм подала П.Скоропадському петицію. В ній зазначалося, що оскільки голова Ради

Міністрів має намір при призначенні на посади губернських і повітових комісарів з метою швидкого утворення місцевого адміністративного апарату використати досвід та знання представників «Союзу хліборобів», члени останнього рекомендують список кандидатів на ці посади.

Діячі Союзу земельних власників заявляли, що жоден з кандидатів, яких рекомендували на посади губернських і повітових комісарів, не наважиться прийняти призначення, якщо урядом не буде виконано низку вимог, а саме: вироблення нових «земського і городського положення» на твердих підставах, проголошених «Грамотою до всього українського народу», розпуск існуючих міських, волосних, губернських, земських зібрань. До утворення нових установ у справі управління міським і земським господарством залучити осіб, які втратили свої повноваження внаслідок закону Тимчасового уряду. Негайно утворити загальну державну поліцію²⁰.

Отже, квітневий державний переворот проголосив утворення Української Держави у формі гетьманату, а П.Скоропадський отримав одноосібну владу до скликання парламенту.

Протягом травня в Києві відбулася низка з'їздів, на яких з'ясувалося ставлення до нового уряду з боку різних громадських організацій і політичних партій. 26–29 травня 1918 р. відбувся Всеукраїнський делегатський з'їзд «хліборобов-собственников»²¹. Головою з'їзду було обрано селянина з Херсонщини Г.Сидоренка. В резолюції з'їзду про політичний момент зазначалося, що боротьба з анархією стане плідною тоді, коли у населення впровадиться впевненість в існуванні твердого «законного порядку», протидія якому матиме неминуче покарання. Всі нездатні до професійної діяльності і недобросовісні чиновники мали бути замінені на «людей гідних, не заражених соціалізмом». Губернським і повітовим старостам мали підпорядковуватися всі без винятку місцеві адміністративні органи. Пропонувалося розпустити всі земські зібрання, їх губернські та повітові управи, з тим, щоб тимчасово до управління земським господарством прийшли особи, які користуються довірою громадськості. Висувалася вимога негайного проведення ревізії всіх органів земського самоврядування, земельних комітетів і продовольчих управ. З цією метою передбачалося повністю роззброїти населення, але разом з тим полегшити можливість отримання зброї особам, лояльним до нової держави. З'їзд наголосив, що антидержавна агітація припиниться тільки з висилкою всіх агітаторів за межі України²².

Делегати з'їзду ухвалили також резолюцію щодо аграрного законодавства, в якій висловлювалося сподівання, що жоден урядовий законопроект, який торкається інтересів землеволодіння, землекористування, не буде розроблений без безпосередньої участі «хліборобів в обличчі їх представників». Наголошувалося, що земельні питання мають розроблятися й прийматися обов'язково за участю землевласників. На з'їзді обговорювалося також питання видання власної газети, яка одстоювала б інтереси «земельних власників і хліборобів». Останній день засідання «Всеукраїнського съезда земельных собственников» пройшов при зачинених дверях²³.

Протягом літа 1918 р. по всій Україні пройшли регіональні з'їзди Союзу землевласників. Гетьмана регулярно відвідували їх делегації з усіх кінців України.

Потрібно зазначити, що Союз стояв насамперед на захисті інтересів великих землевласників і поверненні до старих часів. Сам П.Скоропадський зазначав, що «сильно розходився з ними в думках»²⁴. Однак представники Союзу брали активну участь у роботі трьох аграрних комісій Міністерства земельних справ. Під час розробки основних принципів аграрної реформи вони виступали за збереження основ дореволюційної системи землеволодіння. Це викликало незадоволення з боку селян – членів Союзу. Проукраїнськи налаштована частина Союзу не поділяла поглядів його керівництва щодо національного характеру Української Держави²⁵.

Остаточний розкол партії стався на II Всеукраїнському з'їзді хліборобів-власників, який відбувся у Києві 5–7 листопада 1918 р. На ньому була прийнята резолюція, що визнавала примусовий поділ землі зайвим і недоцільним. До того ж антиукраїнська промова В.Пуришкевича про необхідність реанімації єдиної і неподільної Росії²⁶ викликала незадоволення національно свідомої частини Союзу. Вони покинули з'їзд і провели свій власний, на якому було утворено нову організацію. На зборах оратори зійшлися на тому, що необхідно організувати свій власний з'їзд хліборобів, оскільки «аграрна програма не відповідає вимогам моменту»²⁷. Новий союз, до якого увійшли представники Київської, Полтавської, Чернігівської та Катеринославської губерній, припинив своє існування невдовзі після повалення влади гетьмана, як і Всеукраїнський союз земельних власників²⁸.

Крім співпраці із Союзом земельних власників, П.Скоропадський був зацікавлений у широкому залученні до урядової роботи представників Партії народної свободи (кадетів) як, безсумнівно, однієї з найвпливовіших партій в Україні, котра мала значний професійний та інтелектуальний потенціал. У нових політичних умовах перед нею постав принциповий вибір – у разі прийняття пропозиції гетьмана стати урядовою партією – відмовитися, принаймні формально або тимчасово, від одного з головних своїх постулатів: «єдиної і неподільної Росії»²⁹.

У травні 1918 р. у Києві відбулися з'їзди, які представляли українську ліберальну буржуазію й інтелігенцію. Серед них і з'їзд Партії народної свободи, більша частина якої в Україні складалася з етнічних українців, серед яких було чимало таких, що відігравали помітну роль в українському національному житті. Такими були М.Василенко, Ф.Штейнгель, В.Науменко, В.Уляницький та ін. З'їзд кадетів зібрав делегатів з Київщини, Поділля, Херсонщини, Катеринославщини, Харківщини, Полтавщини й Чернігівщини. Більшість делегатів з'їзду визнали українську державність як факт і неминучий крок перед загрозою анархії й розрухи³⁰.

Міністри-кадети у своїх промовах заявили, що вони дивляться на самостійність України як на річ вкрай необхідну для її майбутнього. Особливо це було підкреслено в промовах М.Василенка і А.Ржепецького. Зокрема, М.Василенко сказав: «Я прийняв обов'язки міністра, уважаючи це своїм обов'язком. Я не думаю виправдуватися. Я не зійду з позиції, котра потрібна для добра Батьківщини, не дивлячись ні на які напади»³¹.

З'їзд прийняв постанову про утворення місцевої, української головної управи партії, незалежно від загальноросійського головного комітету. Головний комітет для управління партійними справами в Україні очолив І.П.Демидов. Проте ставлення до української державності на з'їзді не було однозначним. В.І.Вернадський, який брав участь в його роботі, записав у своєму «Щоденнику»: «...з'їзд не зовсім усвідомлює відокремлення України, і сьогоднішній виступ Ржепецького щодо окремої валюти справив величезне враження... На з'їзді потужне російське культурне середовище, і ясно що українізація навряд чи може пройти...»³². Пізніше, як відомо, вчений взяв участь у творенні Української Академії наук і став першим її президентом.

З'їзд ухвалив резолюцію, яка заохочувала членів партії до участі в роботі уряду «Делегатський з'їзд, – зазначалося в ній, – лишаючись вірним ідеалам партії та її програмі, перед загрозою небезпеки поневолення й загибелі краю від анархії й руїни, признає необхідною участь партії в державній роботі й уважає можливим персональне входження своїх членів в новий уряд»³³. Водночас партійний форум ухвалив і низку вимог, які зобов'язані були враховувати міністри-кадети. Серед них найважливіші: російській мові надати права державної нарівні з українською, в основу відновлення зруйнованого господарства покласти тверду адміністративну владу, скасування 8-годинного робочого дня та обмеження у політичних правах робітничих організацій³⁴.

Подібні дії викликали бурхливі дебати в партійному центрі. Конференція, яка відбулася в травні 1918 р. у Москві, засудила дії київських кадетів. У самій партії кадетів влітку 1918 р. точилася полеміка з приводу ставлення до самостійності Української Держави. Один

з її лідерів П.Мілюков, який наприкінці травня прибув до Києва «шукати більш широких перспектив організації антибільшовицького руху», встановив контакти з німецькими військовими і дипломатами і цілком позитивно оцінював прихід до влади в Україні генерала П.Скоропадського. В самостійності областей він вбачав початок відродження російської державності. Крім того, П.Мілюков, раніше переконаний антантофіл, змінив орієнтацію і почав шукати порозуміння з німецькою стороною. Він тривалий час перебував в Україні, отримав аудієнцію у генерала В.Гренера та посла А.Мумма і намагався прозондувати їх ставлення до можливого протекторату Німеччини над Росією³⁵. Мілюков мав досить сильний вплив на українських кадетів, і це викликало занепокоєння у представників Німеччини й Австро-Угорщини, які запропонували українській владі розглянути питання доцільності перебування лідера кадетів у Києві.

Після проголошення «Грамоти до всього українського народу» і «Законів про тимчасовий державний устрій України» перед гетьманом постало одне з найскладніших завдань – формування уряду Української Держави. Після тривалих і важких переговорів, відмови українських соціалістів-федералістів від співпраці з Гетьманом кабінет міністрів було сформовано переважно з представників конституційно-демократичної партії, без участі українських соціалістів. До нього увійшли такі представники Партії народної свободи:

Г.Афанасьєв, приват-доцент кафедри всесвітньої історії, згодом директор Товариства взаємного кредиту, управляючий Державним банком у Києві – державний контролер в уряді Української Держави;

Ю.Вагнер, учений-зоолог, професор Київського політехнічного інституту – міністр праці;

С.Гутник, голова Одеського біржового комітету – міністр торгу і промисловості;

Ю.Соколовський, діяч Полтавського губернського земства, де він завідував агрономічним відділом – міністр продовольчих справ;

А.Ржепецький – міністр фінансів³⁶. Павло Скоропадський характеризував останнього як досвідченого професіонала, який «раніше був членом Думи, все своє життя провів в банках, був прекрасним господарем. Однак він надто правий, особливо в питаннях аграрної реформи, представляв праве крило Ради міністрів, мав одну слабкість – обласний Союз землевласників і Протофіс. Він завжди їх захищав... Багато зробив для правильної постановки справи. Він розробив нову податкову систему, заснував Державний і Земельний банки, перетягнув старих службовців з Петербурзької експедиції заготівлі паперів і блискуче поставив цю справу»³⁷.

Свою фінансову програму Ржепецький оприлюднив на з'їзді кадетської партії на початку травня 1918 року. Він зазначив, що головним завданням української політики є створення національної грошової системи й забезпечення нової валюти власним виробництвом. Він багато зробив для збереження військового майна, що залишилося в Україні, зокрема у таких структурах, як військово-промислові комітети, Земський союз, Союз міст та інші. З цією метою було створено посаду «Головноуповноваженого по управлінню й ліквідації інституцій і організацій воєнного часу» з правами товариша міністра (закон від 14 червня 1918 р.). Завданням головноуповноваженого було зробити обрахунок майна й перевірити роботу організацій з його розподілу між різними відомствами й громадським самоврядуванням³⁸.

Міністром судових справ став Михайло Чубинський, син відомого українського етнографа й громадського діяча Павла Чубинського, який походив з дворянської родини Переяславського повіту на Полтавщині. Професор Харківського університету, відомий своїми працями з криміналістики³⁹.

В інтерв'ю на сторінках «Последних новостей» Чубинський заявив, що буде здійснювати українізацію судової системи поступово, без радикалізму, з «відповідною поступовістю». Це дасть можливість залишити на місцях багато цінних судових діячів, непідготовлених зараз до переходу на українську мову. Державною мовою, безумовно є українська. «В перших

часах, – зазначав він, – нам прийдеться користатися з законів на російській мові, бо досі нема ще їх перекладу. Так само нема вповні установлені юридичної термінології на українській мові. Треба взяти під увагу, що й адвокатура не вповні підготована до повної українізації зараз. Постепенне переведення в життя форм українізації дасть можливість і судовим діячам, і адвокатурі підготуватися та негайно перейти до них. Я приступив уже до утворення окремих комісій для спішного вироблення на українській мові юридичної термінології й для організації перекладів законів»⁴⁰.

Взагалі Міністерство юстиції під проводом М.Чубинського дотримувалося принципу повільного й обережного ставлення до будь-яких змін в організації судової справи в Україні, вважаючи судочинство такою галуззю державного життя, яка вимагає поміркованості й ґрунтовної теоретичної підготовки для проведення реформ. Завданням міністра було збереження фахового й морального рівня працівників юстиції, пристосування самої юстиції до нових потреб у зв'язку із створенням самостійної держави і глибокими потрясіннями соціальної революції. Необхідно було зберігати авторитет українського суду як інституції, що по самій своїй суті мала стояти понад класовими, національними й політичними інтересами, дотримуючись рівного й справедливого права для всіх громадян Української Держави⁴¹.

Посаду міністра закордонних справ і народної освіти обійняв Микола Василенко, вчений, історик, громадсько-політичний діяч. Від 1911 р. він став дійсним членом Наукового Товариства імені Шевченка у Львові, друкувався в його «Записках». Після революції був призначений попечителем київської шкільної округи, а в травні 1917 р. його запросили на посаду товариша міністра освіти. За висловом П.Скоропадського, ставився до «українства без шовінізму і нетерпимості». Він опікувався передусім вищими навчальними та науковим закладами⁴².

Н.Полонська-Василенко зазначала, що Василенко був видатним діячем Української народної громади⁴³ і заступником голови Київського комітету партії кадетів. Як голова Ради Міністрів він робив перші кроки з формування уряду Української Держави. Однак, на жаль, українські соціалістичні партії відмовилися взяти участь у розбудові гетьманської держави, вони, як зауважує Н.Полонська-Василенко, «не знайшли в собі в такій мірі патріотизму, національної свідомості й розуміння, щоб стати вище від партійних інтересів і об'єднатися в ім'я Української держави»⁴⁴.

Міністерство освіти під його керівництвом взялося до ґрунтовної роботи з українізації нижчої школи, зокрема, були відкриті курси українознавства для учителів. Що стосується середньої школи, то М.Василенко дотримувався тієї думки, що треба насамперед відкривати нові українські гімназії, а вже потім, коли національне шкільництво зміцниться, коли українська мова ввійде в загальний ужиток, приступити до переведення старих російських середніх шкіл на українську мову навчання⁴⁵.

Як зазначав Д.Дорошенко, предметом особливої уваги Василенка як міністра освіти була вища українська школа. Тут, так само як і в справі з середніми школами, міністр дотримувався погляду, що треба «закладати нові високі українські школи, залишаючи тимчасово старі російські університети і вводити в них тимчасово кафедри українознавства»⁴⁶. Крім того, М.Василенко був автором низки законопроектів, зокрема щодо можливості захисту дисертацій українською мовою⁴⁷.

За дорученням міністра народної освіти при міністерстві було створено комісію в справі вищих шкіл і наукових інституцій під керівництвом академіка В.Вернадського. Вже на початку літа 1918 р. розпочалася праця з організації найвищої національної наукової інституції – Української Академії Наук. Відкриваючи 9 липня 1918 р. перші збори комісії, міністр освіти М.Василенко виступив з промовою, в якій підкреслив, що «утворення Української Академії Наук має велике національне значення, бо ще й досі є багато людей, які скептично й з насмішкою відносяться до українського руху та відродження, не мають віри в життєві

сили українського народу, не вважають можливим розвиток української мови й науки. Для тих, хто вірить в життєздатність українського народу, для кого відродження його – це «свята святих», для тих утворення Академії Наук має величезну вагу, являється національною потребою і черговим завданням»⁴⁸.

У середині травня 1918 р. у Києві з'явилася нова політична організація – Український національно-державний союз (УНДС). До його складу, крім Української партії соціалістів-федералістів, увійшли також Українська демократично-хліборобська партія, Українська партія соціалістів-самостійників, Українська трудова партія, Об'єднана Рада залізниць України та Головна Рада Всеукраїнської поштово-телеграфної спілки⁴⁹.

З ініціати Центрального комітету УПСФ наприкінці липня – на початку серпня 1918 р. УНДС було перетворено на Український національний союз (УНС) і прийнято статут. У вересні 1918 р. на чолі організації став Володимир Винниченко. До союзу не приєдналися Українська демократично-хліборобська партія і ліва течія Української партії соціалістів-революціонерів, яка засудила платформу УНС⁵⁰. Український національний союз вимагав кардинальних змін політичного курсу Української Держави, реорганізації уряду, проведення земельної реформи та політичних свобод. Конфронтація між урядом і соціалістичними партіями дедалі зростала. Посилювалось невдоволення селян.

На кінець 1918 р. змінилася міжнародна ситуація – стало зрозуміло, що країни Антанти переможуть у війні. Це викликало піднесення в середовищі прихильників «єдиної неділимой Росії», багато з яких саме в цей час перебували в Україні.

У вересні 1918 р. на засіданні Головного комітету Партії народної свободи в Україні була прийнята резолюція, в якій зазначалось, що антидемократична урядова політика не відповідає принципам та ідеям партії. Члени комітету наголошували, що методи влади нагадують старий режим, що урядовий апарат використовується для захисту вузькокласових інтересів, що адміністративні дії застосовуються не завжди відповідно до закону і прав громадян. На засіданні висловлювалася думка, що за відсутності солідарності всередині уряду міністри-кадети не можуть нести відповідальності за політику всього кабінету⁵¹. Однак, незважаючи на певні розходження, роботу в уряді кадети не припинили, оскільки вважали це політично недоцільним.

На початку жовтня 1918 р. гетьман П.Скоропадський під тиском зовнішніх і внутрішніх обставин вирішив вступити у переговори з УНС з метою залучення його представників до складу кабінету міністрів. Для переговорів з гетьманом УНС обрав делегацію у складі А. Ніковського (УПСФ), В.Винниченка (УСДРП) і Ф.Швеця (УПСР), яка мала переконати П.Скоропадського призначити новий кабінет міністрів за списком, складеним Українським національним союзом.

17 жовтня на засіданні кабінету міністрів група міністрів-кадетів, серед яких були М.Василенко, Г.Афанасьєв, А.Ржепецький, С.Гербель, С.Гутник, А.Романов, В.Зіньківський, Ю.Вагнер, В.Колокольцев, С.Завадський⁵², виступила із «Запискою у справі зовнішньої політики України», в якій звучали заклики об'єднатися і виступити єдиним фронтом проти більшовиків, за «єдину неділиму Росію». Проти цієї пропозиції різко виступили Ф.Лизогуб, І.Кістяківський, Д.Дорошенко, Б.Бутенко і В.Любинський. Внаслідок урядової кризи кабінет міністрів пішов у відставку.

Новий кабінет міністрів постав 24 жовтня і був відображенням згоди між гетьманом і Українським національним союзом. До уряду увійшли 5 представників від УНС: міністр юстиції А.Вязлов (УПСФ), колишній кадет, міністр віросповідань О.Лотоцький (УПСФ), міністр праці М.Славинський (УПСФ), міністр освіти П.Стебницький (УПСФ) та міністр земельних справ В.Леонтович (безпартійний)⁵³. Загалом новий кабінет міністрів мав такий вигляд: прем'єр-міністр Ф.Лизогуб; міністр закордонних справ Д.Дорошенко; міністр внутрішніх

справ В.Рейнбот; міністр військових справ О.Рогоза; міністр фінансів А.Ржепецький; міністр юстиції А.Вязлов; міністр торгу і промисловості С.Мерінг; міністр землеробства В.Леонтович; міністр продовольчих справ С.Гербель; міністр праці М.Славинський; міністр народної освіти П.Стебницький; міністр народного здоров'я В.Любинський; міністр шляхів Б.Бутенко; міністр сповідань (культу) О.Лотоцький; державний контроль С.Петров; державний секретар С.Завадський⁵⁴. Перед новим урядом постало завдання проведення земельної реформи і зміцнення національного українського курсу⁵⁵. Однак політичні суперечності, що виникли в середовищі уряду, не сприяли конструктивній праці.

Ще однією важливою подією було скликання Національного Конгресу, який мав юридично підтвердити законність існування інституту Гетьманату. Український національний союз планував закликати до участі у ньому всі підрозділи УНС, партії і організації, які туди ще не входили, та представництва від Галичини, Холмщини, Бессарабії, Донщини, Кубані та Криму⁵⁶. 13 листопада питання про Національний Конгрес розглянув уряд. Більшість міністрів висловились за його заборону, оскільки були переконані, що конгрес буде використаний Українським національним союзом для здійснення державного перевороту⁵⁷.

На той час країни Антанти, які розглядали Україну як невід'ємну частину Росії, перемогли у війні і Німеччина будь-якої миті могла залишити Україну. Такі обставини змусили гетьмана оголосити Грамоту про федерацію України з небільшовицькою Росією. Того ж дня П.Скоропадський розпустив уряд, а 15 листопада 1918 р. постав новий кабінет міністрів, який очолив ініціатор подання «Записки десяти міністрів» кадет Сергій Гербель. Але значущої ролі він уже не відіграв. Внаслідок заколоту 14 грудня 1918 р. Українська Держава у формі Гетьманату припинила своє існування.

Отже, за сім з половиною місяців роботи в надзвичайно складних умовах соціальних потрясінь, безперечно, були надзвичайні здобутки в галузі державотворення, економіки і культури, але були і прорахунки. Після отримання влади перед П.Скоропадським постало завдання не тільки вивести країну з економічної кризи, а й сприяти консолідації усіх верств населення задля розбудови української державності. В цьому процесі активну роль відіграли партії та організації консервативно-ліберального спрямування.

За допомогою Всеукраїнського союзу земельних власників Гетьман прийшов до влади, їх представники працювали в уряді Української Держави, хоча основні партійні постулати союзу не збігалися з поглядами самого Гетьмана. Висловились на підтримку П.Скоропадського й українські кадати. З перших днів існування гетьманату представники Партії народної свободи брали активну участь в роботі керівних органів. Сьогодні науковцями по-різному трактується позиція кадетів, але незаперечним залишається той факт, що за їхньої участі країна здолала анархію, успішно проводила фінансову політику і мала тверду валюту. Кадети брали активну участь у розробці законопроектів в аграрному секторі. Незважаючи на скрутний час, успішно розвивалися освіта, наука, мистецтво, що сприяло піднесенню національної свідомості і духовного потенціалу українського народу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

¹ Терещенко Ю.І. Гетьманат Павла Скоропадського як прояв консервативної революції // Український історичний журнал. – 2008. – №3. – С.23.

² Любовець О.М. Всеукраїнський союз земельних власників у політичній системі гетьманату П.Скоропадського // Український історичний журнал. – 2008. – №4. – С.61.

³ Українська народна громада і Павло Скоропадський навесні 1918 р. // Наукові записки Інституту політичних та етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України. – К., 2008. – Вип.39. – С.137.

- 4 Андрієвський В. З минулого (1917-ий рік на Полтавщині). – Ч.І. – Берлін, 1921. – С.44.
- 5 Там само. – С.57.
- 6 Там само. – С.43.
- 7 Там само. – С.48.
- 8 Там само. – С.65.
- 9 Любовець О.М. Українські партії революційної доби 1917–1920 років: Нариси історії та програмні документи. – К., 2012. – С.268.
- 10 Дорошенко Д.І. Історія України, 1917–1923: В 2-х т. – К., 2002. – Т.2: Українська Гетьманська Держава. – С.14.
- 11 Скоропадський П.П. Спогади: кінець 1917 – грудень 1918. – К.; Філадельфія, 1995. – С.127.
- 12 Дорошенко Д.І. Вказ. праця. – С.23.
- 13 Скоропадський П.П. Вказ. праця. – С.137.
- 14 Там само.
- 15 Дорошенко Д.І. Вказ. праця. – С.27.
- 16 Там само. – С.28.
- 17 Любовець О.М. Українські партії революційної доби 1917–1920 років. – С.270.
- 18 Українська Держава (квітень – грудень 1918 року): Док-ти і маг-ли: У двох томах, трьох частинах. – Т.2 / Упор.: Р.Пиріг (керівник) та ін. – К., 2015. – С.37–42.
- 19 Скоропадський П.П. Вказ. праця. – С.160.
- 20 Самостійник. – 1918. – 19 травня.
- 21 Киевская мысль. – 1918. – 30 мая.
- 22 Там само. – 31 мая.
- 23 Там само. – 30 мая.
- 24 Скоропадський П.П. Вказ. праця. – С.176.
- 25 Любовець О.М. Українські партії революційної доби 1917–1920 років. – С.275–276.
- 26 Скоропадський П.П. Вказ. праця. – С.177.
- 27 Киевская мысль. – 1918. – 9 ноября.
- 28 Нова Рада. – 1918. – 7 листопада.
- 29 Любовець О.М. Політична опора гетьманату П.Скоропадського // Український історичний журнал. – 2013. – №3. – С.38.
- 30 Дорошенко Д.І. Вказ. праця. – С.32.
- 31 Там само.
- 32 Вернадський В.И. Дневники: 1917–1921 (октябрь 1917 – январь 1920). – К., 1994. – С.84.
- 33 Дорошенко Д.І. Вказ. праця. – С.33.
- 34 Любовець О.М. Політична опора гетьманату П.Скоропадського. – С.38.
- 35 Пиріг Р.Я. Українська гетьманська держава 1918 року: Історичні нариси. – К., 2011. – С.136.
- 36 Українська Держава (квітень – грудень 1918 року). – С.44–45.
- 37 Скоропадський П.П. Вказ. праця. – С.167, 193.
- 38 Дорошенко Д.І. Вказ. праця. – С.189.
- 39 Скоропадський П.П. Вказ. праця. – С.170.
- 40 Дорошенко Д.І. Вказ. праця. – С.71.
- 41 Там само. – С.260.
- 42 Скоропадський П.П. Вказ. праця. – С.166.
- 43 Полонська-Василенко Н.Д. Історія України: У 2 т. – Т.2: Від середини XVII століття до 1923 року. – 3-тє вид. – К., 1995. – С.489.
- 44 Там само. – С.492.

- ⁴⁵ *Дорошенко Д.І.* Вказ. праця. – С.235, 239.
- ⁴⁶ Там само. – С.241.
- ⁴⁷ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф.1064. – Оп.1. – Спр.6. – Арк.256.
- ⁴⁸ *Дорошенко Д.І.* Вказ. праця. – С.241, 249–250.
- ⁴⁹ ЦДАВО України. – Ф.3876. – Оп.1. – Спр.3. – Арк.55.
- ⁵⁰ Там само. – Арк.56.
- ⁵¹ *Любовець О.М.* Політична опора гетьманату П.Скоропадського. – С.40.
- ⁵² Киевская мысль. – 1918. – 19 октября.
- ⁵³ Нова Рада. – 1918. – 26 жовтня.
- ⁵⁴ Українська Держава (квітень – грудень 1918 року). – С.60–61.
- ⁵⁵ *Дорошенко Д.І.* Вказ. праця. – С.279.
- ⁵⁶ *Горбатюк М.* Українські ліберали у політичній системі українського консерватизму епохи гетьмана Павла Скоропадського (29 квітня – 14 грудня 1918 р.) // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія: Історія, економіка, філософія / Гол. ред. Ю.І.Терещенко. – К., 2009. – Вип.15. – С.69.
- ⁵⁷ *Дорошенко Д.І.* Вказ. праця. – С.285.